

MILOŠ HAVELKA a kol., *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století,*

Červený Kostelec 2012, Pavel Mervart, 520 s.,
ISBN 978-80-7465-053-6

Kniha *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, vypracovaná Milošem Havelkou, kolektivem doktorandů a dalších akademických pracovníků, je výsledkem řešení grantového projektu *Náboženské kultury v Evropě 19. a 20. století*. Kolektivní monografie, jak inzeruje přebal, obsahuje 17 studií, které jsou podle svého tematického zaměření rozděleny do čtyř částí, nazvaných: Prostory a pole; Integrace, identity a loajalita; Modernizace a kultury; Umění a literatura. Součástí publikace je jak ilustrativní obrazová příloha, tak bibliografie použité literatury, chybí však jakýkoli rejstřík. Kniha byla vydána jako reakce českých badatelů na obnovený zájem o studium náboženství, který je patrný v posledních desetiletích na Západě. Smyslem knihy je v tomto směru kontextualizovat a operacionalizovat nejnovější teorie a metodologie s využitím materiálu pocházejícího z kulturního prostředí českých zemí. Ambicí knihy je také odpovědět či alespoň naznačit odpovědi na povahu vztahu víry, kultury a společnosti.

Při nejlepší vůli nelze knihu zařadit do kategorie kolektivní monografie, neboť neobsahuje jednotu ani disciplinární, ani metodologickou, teoretickou či chronologickou. Jediné, co do jisté míry studie na velmi široce pojaté rovině spojuje, je pojem náboženská kultura. Tento pojem je definován v úvodním, programovém esejí Miloše Havelky jako jeden ze stěžejních heuristických nástrojů. V této situaci je nutné si položit otázku, zda je náboženská kultura dostatečně efektivně definována, aby mohla tomuto praktickému účelu napříč disciplínami sloužit. Úvodní stať zároveň obsahuje teze o fenoménech víry, kultury a společnosti, jež by teoreticky měly být dále rozvíjeny a konkretizovány jednotlivými příspěvky ostatních autorů. Havelkův esej bude sloužit jako klíč k předkládanému materiálu jako celku. Takto bude možné posoudit, do jaké míry publikované stati přispívají k hlubšímu poznání náboženské kultury a vztahu mezi vírou, kulturou a společností.

Cílem Havelkova hutného esaje je vytvoření metodologie, která by umožňovala studovat prvky „náboženské kultury“. Samotná definice termínu je předložena až v závěru esaje a vychází z několika teoreticko-metodologických předpokladů, které přestože představují legitimní závěry určitých vědeckých paradigmat, nejsou zcela prosty slabých míst. Podle Havelky je náboženská kultura „sdílení

zvláštních významů a hodnot, které nemusejí být prvoplánově vnímány jako náboženské, jimiž dáváme smysl určitým konkrétním předmětům a činnostem, vztahům k ostatním lidem i k celku života a světa“ (s. 29). Na druhou stranu tvrdí, že „náboženská kultura“ je zároveň ideálně typickou analytickou kategorií ve smyslu Maxe Webera. Tato definice vychází z pojmu náboženství, vnímaného konstruktivisticky a relacionisticky, a z pojmu kultura, definovaného jako „prostředí stabilizace a ligaturního propojování určitých sociálních norem a způsobů jednání, které strukturují lidskou každodennost a propůjčují jí přetrvávající řád a smysl“ (s. 29).

Hlavní slabinou takto vnímaného pojmu náboženské kultury je, že se obtížně vyrovnává s historicitou a historickou změnou. I když Havelka neskrývá svůj konstruktivistický přístup k objektu poznávání, tak mannheimovský paradox, jenž je s tímto vědeckým přístupem spojen, zůstává autorem nedořešen. V důsledku je objekt poznání utvářen skrze analytické kategorie, které zároveň slouží jako rámeček narativních struktur badatele. Problematické je na tomto epistemologickém přístupu to, že se nevyrovnává s možnou heuristickou ahistoričností, vyvolanou aplikací metodologie tohoto typu. Jinými slovy: nedokáže přesvědčivě odpovědět na otázku, zda jednání v daném historickém kontextu bylo tehdejší společností, tj. tvůrci soudobého diskurzu, vnímáno, interpretováno stejným způsobem, jako to činí badatel. Dalším problémem je rozostření hranice mezi ještě náboženskými a již sekulárními fenomény a jejich následné klasifikace.

Důležitým kladem Havelkovy metodologie je schopnost podle zadaných kritérií, skrze analytickou mřížku ideálně typické kategorie, systematicky popsat a následně komparovat sociální fenomény na základě předem definovaných kritérií, a tak vytvořit typologii charakteristických rysů, popřípadě systém projevů religiozity. V tomto ohledu se jako pragmatické jeví odmítnutí sekularizační teze ve prospěch pluralizační perspektivy, která umožňuje akcentovat „segmentaci náboženství do různě důležitých a nestejně vlivných oblastí sociálního a kulturního života“ (s. 22).

Do jaké míry je pojem náboženská kultura ve výše naznačeném smyslu operacionalizován v ostatních příspěvcích? Jak odpovídají na vztah mezi vírou, kulturou a společností? Jak se vyrovnávají s teoreticko-metodologickými výzvami poslední doby? Odpovědi na tyto otázky v několika případech absentují, v jiných jsou prezentovány zčásti implicitně, zčásti ambivalentně a takřka bez výjimky bez jakéhokoli vztahu k úvodnímu textu Miloše Havelky. Tím se nejen oslabuje programové ambice úvodního eseje, ale také vypovídací hodnota statí jako celku. Samozřejmě, že pojmy jako víra, kultura a společnost jsou tak široké, že téměř jakákoli studie by mohla být považována za příspěvek k daným tématům, což však těžko přispěje k hlubšímu poznání jednotlivých aspektů náboženské kultury.

Rozčlenění na tematické oddíly situaci také příliš nepomáhá. Je zřejmé, že názvy celků byly voleny spíše pro jejich všeobjímající mnohoznačnost než pro konceptuální přesnost. Kupříkladu první oddíl, nazvaný *Prostory a pole*, evokuje inspiraci na jedné straně konceptem náboženského pole Pierra Bourdieaua a na druhé straně ovlivnění tzv. Spatial Turn v soudobé historiografii, obsahuje jen jednu studii věnovanou náboženskému poli, a teoretické koncepty spojené se Spatial Turn nejsou reflektovány vůbec. Oproti tomu se nereflektovaně problematikou prostoru jako dějištěm náboženských významů zabývají dvě studie. Spíše do druhého oddílu by příslušely studie věnované identitě a vývoji náboženských organizací v kontextu tlaku politické kultury (J. Dobeš, P. Moreé). Všem příspěvkům z tohoto oddílu je společné, že žádná z hlavních otázek či tezí formulovaných autory se netýká reflexe či upřesnění podstaty významu pojmu náboženská kultura.

Následující oddíly prostřednictvím některých jednotlivých studií alespoň částečně naplňují zadání vyčtené Havelkou, přestože pouze jedna studie blíže tematizuje náboženskou kulturu jakožto teoretický koncept. Jistou polyfonii a konceptuální rozrůzněnost příspěvků je možné spatřovat ve studii, jež vychází ze sekularizačního paradigmatu, a je tedy v konfliktu s Havelkovou pluralizační perspektivou. Z literárněvědné perspektivy je za pomoci inovativní metodologie blízké diskurzivní analýze tematizována role náboženské kultury v kontextu českého katolického milieu za socialismu. Jako příklad odpovědi na otázku povahy vztahu mezi vírou a společností je možné vnímat soubor statí věnovaných míře loajality církví za socialismu a konverzím na přelomu 19. a 20. století, neboť v obou případech je tematizována identita jakožto produkt náboženské kultury ve vztahu k historickým aktérům.

Kniha jako celek nepřináší ani typologii, ani systematizaci náboženské kultury. Po přečtení všech statí vyvstává dojem, že náboženská kultura, pokud bereme všechny příspěvky jako studie některého z aspektů náboženské kultury, je komplexní fenomén projevující se na čtyřech rovinách, mající bezpočet variací a zároveň nejasnou hierarchizaci a periodizaci. Například otázka, zda je charakteristickým prvkem náboženské kultury v 19.–20. století specifický druh loajality, který se do určité míry podřizuje tlaku politické kultury, jak naznačuje několik studií napříč tematickými celky, je otázkou ponechanou bez odpovědi.

Jinými slovy, přes veškerou snahu Havelky zobecnit předkládané studie do smysluplného celku zůstala tato snaha na tak obecné a abstraktní rovině, že přes mnohé inovativní postřehy a teoretickou relevanci ztratila mnoho ze své použitelnosti v praxi. Povaha vztahu mezi vírou, kulturou a společností byla uchopena pomocí témat, jež bezesporu odhalují dříve opomenuté či nedostatečně zkoumané podoby a konfigurace tohoto velmi komplexního a vzájemně propojeného

fenoménu. Na druhou stranu mohly být jednotlivými studii dotčeny pouze některé aspekty, například změna povahy rituálů ve druhé polovině 19. a ve 20. století. Avšak konsekvence, které závěry studií mají pro obecnější chápání náboženských procesů v této době, tj. konkrétně pro sekularizační tezi, formulovány nejsou.

Jak kniha obstojí, jestliže bude posuzována jako sborník statí, kterým ve skutečnosti je? Z této perspektivy je vzhledem k disciplinární a teoreticko-metodologické mnohosti velmi složité posoudit úroveň a relevanci jednotlivých příspěvků ve specifických kontextech disciplín a tato recenze se o to ani nepokoušela. Jinou otázkou je, nakolik je výběrem jednotlivých statí z oblasti antropologie, sociologie náboženství, historie či literární vědy vyplněno volání po interdisciplinaritě, když spolu jednotlivé studie vedou jen velmi omezený dialog a v rámci studií samotných je interdisciplinarity spíše výjimkou. To souvisí s otázkou, komu je kniha určena. Kniha nelze doporučit těm, kdo hledají konzistentní narativ, syntézu, která by měla jako hlavní téma náboženskou kulturu na území českých zemí v časovém rámci 19.–20. století, ani těm, kteří hledají případové studie dokazující relevanci určitého teoretického či metodologického přístupu. Na druhou stranu jsou jednotlivé příspěvky, soudě na základě historických studií, přínosem pro studium specializovaných (sub)disciplín v rámci dnes již, jak kniha svým obsahem reflektuje, velmi diferencovaného výzkumného pole náboženství.

Jan Tesař